

УДК 316.7:314.151.3-054.73]“1945/1955”

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2020.01.107>

АСТАПЦЕВА ХРИСТИНА

молодший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, аспірантка кафедри медіакомунікацій Української академії друкарства. <https://orcid.org/0000-0003-1578-5747>

ASTARTSEVA KHRYSYTUNA

a junior research fellow at V. Vernadskyi National Library of Ukraine Book Science Institute, Department of Foreign Ucrainica, a post-graduate student at Ukrainian Academy of Printing Mediacommunications Department. <https://orcid.org/0000-0003-1578-5747>

Бібліографічний опис:

Астапцева, Х. (2020) Відображення в пресі культурно-освітнього руху та громадсько-політичних буднів діячів еміграції третьої хвилі. *Народна творчість та етнологія*, 1 (383), 107–120.

Astapseva, Kh. (2020) Reflection of the Cultural-Educational Movement and Social-Political Life of the Figures in Emigration of the Third Wave in the Press. *Folk Art and Ethnology*, 1 (383), 107–120.

ВІДОБРАЖЕННЯ В ПРЕСІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РУХУ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ БУДНІВ ДІЯЧІВ ЕМІГРАЦІЇ ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ

Анотація / Abstract

У статті опубліковано бібліографічні дані про наявні у фондах відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ВЗУ ІК НБУВ) періодичні видання, у яких містяться різножанрові публікації про явище третьої хвилі еміграції українців за межі СРСР після Другої світової війни. Проаналізовано виявлені публікації на предмет причин і розвитку явища третьої хвилі еміграції. Здійснено порівняння еміграційних рухів другої і третьої хвиль за географічною ознакою: умови перебування емігрантів у країнах Західної Європи та США і Канади. Уведено в науковий обіг прізвища представників української діаспори, що переймалися питанням третьої хвилі еміграції. Опубліковано перелік періодичних видань, що є першоджерелами інформації про явище повоєнної еміграції українців за межі СРСР. З'ясовано, які ознаки були об'єднувачими для емігрантів другої і третьої хвиль, а також ті, що відрізняли їх між собою.

Ключові слова: третя хвиля української еміграції, українці в ДР-таборах, політичні біженці УРСР, репатріанти, фонди НБУВ, преса українських емігрантів за кордоном.

The purpose of the article is to give information about Foreign Ucrainica magazine collections preserved at V. Vernadskyi National Library of Ukraine. Attention is focused on the publications written by Ukrainian migrants of the second and third waves. Among 18 012 documents kept in Foreign Ucrainica archives there are 13 899 periodicals (it is nearly 467 item names) published abroad by Ukrainian diaspora.

We have separated 35 published works about the third wave of Ukrainian emigration during 1946–1956 according to the topic, time borders and magazine category. Most of them (11 examples) have been printed in Germany, 9 of them are from Canada, 8 articles have been written in the USA, 4 – in Austria, the rest 4 are from Italy, Belgium and Great Britain.

Data comparison is the next step we have done. As a result, we have ascertained the main differences between Ukrainian migrants of the second (till the World War II) and third (after World War II) waves.

Primarily it is educational question: the second wave migrants have studied abroad, but the migrants of the third wave get a degree in the Soviet Union Universities. Secondly, a political position of the second wave migrants is liberal and patriotic contrary to communistic one, belonging to Ukrainian migrants of the third wave.

The third point is social unity of the second wave representatives on the one hand and social-cultural conflict of the third wave migrants on the other. Religious question is also a very important issue. The third wave migrants belong to the followers of Eastern Orthodox Church and the Roman Catholics.

Another urging problem of the third wave of Ukrainian emigration is the comprehension, what countries have the most helpful policy concerning Ukrainian migrants after 1946. So, we have understood that Canada is the most loyal to Ukrainians. But in Western Europe the situation is rather complicated than optimistic one. Ukrainian migrants in Germany, Belgium, Italy, Austria can't find a good job without a correct social and union support because of the post-war unemployment. Another problem is a black PR produced by Russian chauvinists against Ukrainians.

Keywords: the third wave of Ukrainian emigration, Ukrainians in displaced persons camps, political refugees of Ukrainian SSR, repatriates, V. Vernadskyi National Library of Ukraine Funds, the press of Ukrainian emigrants abroad.

Вступ. Гідна репрезентація України на світовій арені неможлива без належного вивчення віх її культурного, економічного та політичного розвитку.

Для вітчизняних істориків унікальні публікації про українських емігрантів були тривалий час недоступними. Уся контроверсійна періодика, що приховано надходила в Україну, потрапляла до спецфонду й заборонялася до читання, оскільки її таврували як буржуазно-націоналістичну, небезпечну для комуністичного режиму. Нині в незалежній Україні опрацювання раніше забороненої періодики дає змогу оцінити становище українських емігрантів з різних аспектів: політичного, економічного, культурного.

Розкриття фондів ВЗУ ІК НБУВ є принципово важливим у національному історичному дискурсі. Вони є потужною джерельною базою для аналітичного опрацювання українськими вченими-істориками. Спробуємо здійснити короткий огляд бібліографічних джерел третьої хвилі української еміграції, що зберігаються в колекціях періодики ВЗУ.

Останнє десятиліття науковий колектив НБУВ активно працює над оцифруванням фондів бібліотеки. Співробітники ведуть копійку роботу з аналітичного розпису журнальних публікацій. Кожну статтю (навіть найменшу замітку) ретельно вивчають, описують і вносять до бази даних. Отже, у найближчому майбутньому для українських науковців відкриється новий, вичерпно не

вивчений донині, пласт джерельної бази для дослідження історії України.

Періодичні видання слугують «живою» історією розвитку подій минулого, а надто, якщо мова йде про вилучені й заборонені примірники. Небагато дослідників мають можливість опрацювати українську зарубіжну періодику, тому завданням ВЗУ є максимально популяризувати в наукових колах інформацію про ті унікальні видання, що зберігаються у фонді.

Об'єкт дослідження статті – це публікації про третю хвилю еміграції на шпальтах української преси за кордоном та використання їх як історичного джерела для вивчення феномену політичної еміграції. У межах нашої розвідки об'єкт дослідження водночас є його джерельною базою, що зумовляє максимальну достовірність. Адже пресова хроніка за своєю суттю відображає «живу» історію, доносить до нас думки очевидців історичних подій.

Предмет дослідження – закономірності розвитку повоєнних еміграційних рухів за участю українців у часовому відтинку – 1946–1956 роки.

Територіальні межі дослідження охоплюють Австрію, Німеччину, Італію, Бельгію, США та Канаду.

Хронологічні рамки дослідження – це 1946–1956 роки. Варто зауважити, що в умовах сучасної України мають місце суспільно-політичні процеси, спільні за своїми озна-

ками з повоевними. Тому завданням українських учених є детальне вивчення української ретроспективи в аспектах, що допоможе нам сьогодні в протистоянні з російською репресивно-окупаційною політикою.

Постановка завдання: розкриття бібліографічних джерел третьої хвилі української еміграції; здійснення короткого огляду фондів зарубіжної україніки НБУВ, пропозиція шляхів їх подальшого практичного застосування; аналіз і популяризація даних про третю хвилю еміграції, віднайдених у закордонних публікаціях українських емігрантів.

Теоретичне підґрунтя. Проблему еміграції впродовж десятиліть досліджують як українські, так і діаспорні вчені. Так, однією з найґрунтовніших праць з теми третьої хвилі еміграційних процесів є монографія «Українська еміграція в Німеччині й Австрії по другій світовій війні 1945–1951» доктора В. Маруняка, видана в Мюнхені в 1985 році. Ця книга, очевидно, є першою спробою суцільного охоплення життя та діяльності українців в таборах DP (Displaced Persons Camps) та поза ними.

Серед праць ХХ ст., у яких віддзеркалено проблему третьої хвилі еміграції, можемо назвати такі: Зашківський М. (1949) «Дві українські еміграції»; Мудрий В. (1949) «Нова українська еміграція та організація таборового життя»; Світ І. (1949) «Зелена Україна [...]»; Стахів М. (1950) «Наше минуле й майбутнє в Америці [...]»; Білецький Л. (1951) «Українські піонери в Канаді»; Волинець С. (1960) «Українці третьої імміграції на тлі двох перших імміграцій [...]»; Марунчак М. (1968) «Історія українців Канади»; Ільницький Р. (1965) «Призначення українців в Америці»; Марунчак М. (1968) «Історія українців Канади» та (1985, 1991) «Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні : у 2 т.»; W. Isajiw; Y. Boshuk; R. Senkus (1992) «The Refugee experience: Ukrainian displaced persons after World War II»; Трощинський В. (1994) «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соці-

ально-політичне явище»; Бачинський Ю. (1994) «Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки» та ін.

Моніторинг сучасних джерел показав, що за останні п'ять років в Україні було опубліковано такі наукові статті, де згадується тема третьої хвилі еміграції: Винничук Р. О. (2019) «Теоретичні підходи до аналізування динаміки та стану трудової міграції в Україні»; Н. І. Паламарчук, О. Й. Радецька (2016) «Українська діаспора в Канаді та її внесок у становлення української незалежної держави»; І. Ю. Сковронська (2016) «Українська еміграційна преса США і Канади як чинник утвердження української державності»; І. М. Комінярська (2016) «Ретроспектива в минуле: українська діаспора та еміграційна література»; Н. Матвійчук (2015) «Проблема етнопонаціональної ідентичності українців у США в науковому доробку М. Куропася»; І. Єлейко (2016) «Передумови та особливості міграції українського населення до США»; В. Г. Бондаренко (2014) «Третя хвиля» української еміграції і вільнокозацький рух у 1945–1952 рр.».

Особливо хочеться відзначити працю В. Г. Бондаренко (2014) «Третя хвиля» української еміграції і вільнокозацький рух у 1945–1952 рр., у якій детально описано типологію третьої хвилі еміграції.

Методи дослідження. Проблему третьої хвилі еміграції на шпальтах українських закордонних часописів було досліджено з використанням низки методів: бібліографічного (атрибуція публікацій про третю хвилю еміграції); хронологічного (структурування та викладення матеріалу, опублікованого про третю хвилю еміграції в хронологічній послідовності); синхронного (вивчення передумов третьої хвилі еміграції); порівняльно-історичного (встановлення тенденцій розвитку, властивих для першого етапу третьої хвилі еміграції 1946–1956 рр.); структурно-системного (для системного розгляду періодики з фондів ВЗУ, як джерела про третю хвилю еміграції).

Результати. Емпіричним шляхом було опрацьовано фонд діаспорної періодики ВЗУ, який налічує понад 18 012 одиниць зберігання. За назвами це 467 комплектів журналів.

Із цього масиву часописів було відібрано видання, що виходили друком упродовж 1946–1956 років. У процесі добору ми орієнтувалися на ті назви видань, що певним чином указують на стосунок видання до військової, політичної та соціокультурної сфер. З 467 назв часописів було вибрано 62 назви, з яких 37 – із колекції Українського Народного Дому та 25 – із загального фонду періодики ВЗУ. Моніторинг усіх комплектів обраних назв часописів (сумарна кількість становить близько 400 номерів) на предмет наявності в них різножанрових публікацій про третю хвилю еміграції дав змогу відсепарувати 35 публікацій у 15 часописах. За географічною ознакою із 35 публікацій 11 вийшло в Німеччині (Мюнхен, Потсдам, Берхтесгаден, Аугсбург); 9 – у Канаді (Торонто); 6 – у Канаді спільно зі США (Вінніпег, Чикаго); 4 – в Австрії (Зальцбург); 2 – у Нью-Йорку (США); 2 – в Італії (Рим, Ріміні); 1 – у Бельгії (Брюссель); 1 – у Великій Британії (Лондон).

Наведемо рейтинг часописів за ранжуванням загальної кількості публікацій про еміграцію в номерах, об'єднаних спільною назвою: «Нові дні : універсальний ілюстрований місячник» (Торонто) – 9 од.; «Самостійна Україна : орган державницької думки» (Вінніпег, Чикаго) – 6 од.; «Бюлетень об'єднання українців у Австрії» (Зальцбург) – 4 од.; «Сурма : орган Української військової організації» (Потсдам) – 4 од.; «Орлик : журнал таборового життя» (Берхтесгаден) – 2 од.; «Мета : орган української національно-державницької думки» (Мюнхен) – 2 од.; «Оборона : Організація оборони України» (Нью-Йорк) – 2 од.; «Вісті Українського допомогового комітету» (Брюссель) – 1 од.; «Життя в таборі» (Рим) – 1 од.; «Батьківщина : український тижневик» (Ріміні) – 1 од.; «Фенікс : неперіодичне видання това-

риства української студіюючої молоді ім. М. Міхновського» (Мюнхен) – 1 од.; «Вільне слово : орган Української соціалістичної партії» (Аусбург, Мюнхен) – 1 од.; «Збірник Українського національно-державного союзу» (Аугсбург) – 1 од. «Наше слово : український демократичний часопис» (Лондон) – 1 од.

Зі статей і заміток про еміграцію можемо дізнатися, що думають про повоєнні еміграційні рухи самі переселенці. Сконцентруємось саме на змістовій частині віднайдених нами публікацій у закордонних часописах і введенні в науковий обіг нових фактів про українську політичну еміграцію третьої хвилі.

Лаконічну характеристику різниці між еміграціями другої та третьої хвиль наводить В. Потішко – колишній член Української Центральної Ради (1918), член Української головної визвольної ради і Закордонного представництва Української головної визвольної ради у своїй доповіді «Українська визвольна боротьба і еміграція». Він називає три етапи цього явища: «стара» еміграція, еміграція 1920 року і «сучасна» політична еміграція (на 1953 р.).

Перша, на його думку, «сентиментальна», менш активна політично, більш об'єктивна, що вже вросла в американський, або канадський ґрунт, але, бажаючи добра своєму народові, завжди схильна допомагати йому матеріально.

Еміграція 1920 року – це еміграція абсолютно «політична», політично активна, хоче повертатися на батьківщину, але розгубила свої маси й мислить ще старими категоріями [11, с. 28–30].

Різниця між емігрантами третьої хвилі у США, Німеччині, Італії була суттєвою. Спробуємо за географічною ознакою показати зріз усіх гілок цієї хвилі еміграції у США, Канаді, Австрії, Німеччині, Італії та Великій Британії.

Загалом, умови, за яких потрапляли в еміграцію наші співвітчизники після Другої світової війни, дуже нагадували нинішні: важка фізична праця, нехтування безпекою

й загальнолюдськими цінностями. У замітці «Еміграційні справи» в тижневику «Нові дні» зазначається, якими мають бути характеристики кандидатів на роботу до Великої Британії: «...а) від 18–50 років життя; б) національність: литовці, латиші, естонці, українці й південні слов'яни; в) кваліфікації: фізичне здоров'я, здібність до тяжкої фізичної праці; г) рід праці: копальні вугілля, залізна й сталева промисловість, сільське господарство» [5, с. 4].

У статті «3 української преси : на своєму місці» йдеться про те, що складні обставини емігрантського життя в Австрії становили істотну загрозу для національної свідомості, адже ті, хто прибув до Зальцбурга, змушені були виконувати роботу без відповідної кваліфікації, досвіду, потрібних знань [6, с. 2].

Влада ССРСР намагалася всіляко нашкодити втікачам, котрі рятувалися від її згубної політики. Так, на засіданні Комісії чотирьох великих держав у Відні 26 вересня 1947 року завершилася дискусія про 16 статтю Договору, що торкалася долі переселених осіб на терені Австрії. Радянський делегат вимагав, щоб переселені особи, які не хочуть вертатися на батьківщину, не мали права на допомогу й опіку з боку ІРО (International Refugee Organization) та інших міжнародних допомогових організацій. Проте США і Велика Британія, як зазвичай, були на боці знедолених і оскаржили рішення радянської делегації [12, с. 2].

Російські фанатики в еміграції, навіть будучи політичними вигнанцями нарівні з українськими біженцями, часто провокували міжособні конфлікти. Це особливо яскраво простежувалося на прикладі таборів ДР. Часто російські шовіністи вандално знищували символи української державності й націоналізму [13, с. 12–13].

Імперські настрої радикально налаштованих російських емігрантів стосувалися не лише українців, але й представників інших народів. Наведемо цитату з тексту агітаційної листівки так званого Центру національно-визвольної боротьби народів Росії,

яку розповсюджували серед робітників у Бельгії: «Українські націоналісти-галічане, політиканствуючі авантюристи, толкуючі о “независимой Казакії”, націоналісти белорускіє, армянськіє, туркменськіє і другіє, мутящіє свої народи дікімі лозунгами о боротьбе за свої “отделение і независиміє” і “великіє держави”, все еті політїческіє дегенерати і клікуші, просто-напросто являються врагами своїх народов, предателями іх інтересов...» [13, с. 12–13].

Російські симпатичні підривали українські позиції на світовій арені. Так, Г. Лащенко у статті «Чужинці і Ми. Лист з Європи» наголошує на тому, що світ знає про Україну здебільшого з вуст її ворогів, які поширюють неправдиві чутки: «То вони роблять нас якимись милими провінціальними хохлами, здібними до співу, танців і усякої “етнографії”, але не здібних до самостійного державного життя. То якихось “унтерменшен”, нижчої раси, яких задовольнять найпримітивніші умови життя і котрих досконало можна використовувати до тяжких праць, як робітників. То роблять з нас якесь розбійницьке племя, яке вносить в життя цивілізованої Європи своїми бунтами й погромами лише небажаний хаос, розбійницьке племя, яке треба міцно держати в ярмі в інтересах світового миру» [10, с. 16–17].

Іншим зальцбурзьким виданням українських емігрантів, що знайомить нас з особливостями третьої хвилі еміграції, є «Бюлетень об'єднання українців у Австрії».

Перші роки третьої хвилі були чи не найскладнішими. В Австрії в 1947–1949 роках було ліквідовано табори емігрантів, побудовані за національним принципом. Більшість українців, залежно від можливостей, емігрували з таборів ДР на американський континент, а на вільні місця прийшли російські емігранти. І лише з 1954 року, з часу, коли суспільно-громадське життя українців в Австрії стабілізувалося, почалося відчутне зменшення російського впливу [16, с. 3–4].

Вочевидь, і самі емігранти не дуже тяжіли до збереження й культивування традицій. Скажімо, керівник Спілки української

молоді в Австрії Петро Головінський у статті «Більше уваги молоді!» вказує на критичний стан виховання українських дітей у патріотичному дусі. Адже на 1956 рік, за даними звітів Об'єднання українців Австрії, із 400 дітей українських емігрантів в Австрії лише 67 відвідували недільні школи [3, с. 27–29].

Повоєнне життя на території УРСР було ще тяжчим. Тих українців, кому не вдалося з різних причин втекти за кордон, чекала репатріація. Польський уряд і Москва підписали договір, за яким поляки повинні були переселитися на свої землі, а українці на територію Радянської України. У таборовому виданні українців в Італії «Життя в таборі» зазначається, що польські жандарми силоміць виганяли українських лемків з домівок, забороняючи брати із собою найнеобхідніше. Фактично людей залишали без засобів до існування, а для запобігання спротиву поляки по-варварськи спалювали села, щоб українцям не було куди вертатись; подекуди траплялися випадки фізичних розправ над жінками, дітьми та літніми людьми [4, с. 7–8].

Друга і третя хвилі еміграції істотно відрізняються. Про це докладно описав П. Феденко у статті «Стара і нова еміграція» (лондонський часопис «Наше слово»). Він вважає, що «стара» еміграція 1920-х років була однорідніша у своєму політичному складі. Люди «старої» еміграції виїжджали на чужину як громадяни Української Народної Республіки (УНР), і за своїми політичними вподобаннями вони не були ні монархістами, ні прихильниками комуністичного режиму. Емігранти другої хвилі жили в умовах царського режиму, що все-таки дозволяв мати посередній або безпосередній контакт з демократичним світом. Крім того, триумфальні події зі встановленням влади УНР зробили з них вільномислячих та свідомих патріотів України [25, с. 2–4].

До думки П. Феденка приєдналася редакція часопису «Вільне слово» (Аугсбург, Німеччина). У замітці «Болючі теми: Україна і еміграція» згадується, що перед Другою світовою війною відносини українських

емігрантів зі співвітчизниками з Радянської України були обмежені, але можна було налагодити контакти хоча б з українським населенням областей, інкорпорованих Польщею, Румунією та Чехословаччиною. Це не давало українській еміграції «зів'язнути», бо з української землі постійно прибували нові люди, нові думки й нові настрої. З приходом більшовиків уся Україна опинилася в одній «соборній советській тюрмі народів». Надія на розширення зв'язків з рідним краєм була мінімальною [2, с. 8].

Емігранти третьої хвилі своєю чергою поділялися на «східних» і «західних» і за своїм складом були явищем складнішим політично, соціально та психологічно, адже режим комуністичного терору залишив глибокі психологічні травми в цих людей. Навіть після десяти років перебування за кордоном чимало емігрантів жило в атмосфері страху: їм здавалося, що московські агенти стежать за ними. Значна кількість українських емігрантів змушена була ховатися від ока Москви під чужими іменами, а деякі, не витримавши терору, ставали жертвами розвідки й піддавалися вербуванню.

Такий психологічний тиск зумовлював зростання психічних захворювань та самогубств серед жертв комуністичної агентури. Крім більшовицького терору, третя хвиля еміграції зазнала тортур під час репатріації з румунських, польських та угорських земель після завершення Другої світової війни. Той-таки П. Феденко зауважує, що «нова» еміграція мала суттєву перевагу над «старою» в технічному прогресі, зате освіченість та політграмотність була в перших на нижчому рівні. Емігрантам другої хвилі після руйнації УНР вдалося на чужині, зокрема в Чехії, заснувати вищі школи та видавництва, що сприяло здобуттю їхніми дітьми якісної освіти й вихованню в патріотичному дусі. Для емігрантів третьої хвилі питання науки та культури не було першочерговим. Автор статті вважає, що «нові емігранти» могли б «скластися по центу і доляру для того, щоб українські науковці не замітали вулиць в

Нью-Йорку, не животіли в «резерватах» для ДР чи в старечих домах по різних країнах: ці люди могли б підготувати чимало молодих українців до праці на рідній ниві» [25, с. 2–4].

Крім політичних розбіжностей між емігрантами зі сходу і заходу України, були ще й релігійні розбіжності, позаяк одні були православного віросповідання, а інші – католицького. Український національно-державний союз (далі – УНДС) гостро засуджував усілякі спроби зробити різницю між новими й старими емігрантами [21, с. 2–4].

Канадські українські часописи відображують піклування про емігрантів з боку тамтешньої влади. За даними Федерального бюро статистики в Оттаві, на 1952 рік українці становили 2,82 % всього населення Канади, що на 0,16 % більше, порівняно з 1941 роком. Приріст українських емігрантів у східних провінціях Канади склав аж 43,3 % з 1941-го по 1951 рік. Це пояснюється тим, що емігранти третьої хвилі селилися здебільшого в промислових містах Канади [24, с. 24].

У часопису «Нові дні», що виходив з ініціативи української еміграції в Канаді, натрапляємо на рекламні оголошення про допомогу в організації життя емігрантам третьої хвилі. Так, під заголовком «Які маєте пляни відносно Вашого нового життя в Канаді? Ви можете одержати поміч» зазначено, що «урядовці Департаменту громадянства та імміграції» радо допоможуть «спровадити рідню із Вашої колишньої батьківщини; купити ферму або заложити свій бізнес». Цікаво, що послуга була абсолютно безкоштовна [28, с. 33].

В іншому оголошенні під назвою «Новоприбулі! Ці услуги для вас» йдеться про те, що в Канаді існують установи опіки новоприбулими, так звані групи «охотників» та церковні організації. Під їхньою директивою викладається французька та англійська, історія Канади та її державний устрій тощо. Суттєву допомогу емігрантам надавали службовці Міністерства громадянства та імміграції або Державного уряду праці [17, с. 33].

Емігранти третьої хвилі в США також не вирізнялися надто високим рівнем патріотизму. Виникали навіть суперечки між «старими» й «новими» емігрантами, у яких перших називали заробітчанами, а других – героїчними борцями за волю народу. Ось що пише С. Куропась у статті «Нові думки про нову українську еміграцію» (часопис «Самостійна Україна»): «В Америці українське життя в час другої світової війни і по ній дійсно знаходиться в стані занепаду. Ми не можемо в Америці похвалитися такою патріотичною, національно-свідомою й прекрасно вихованою молоддю, як це є, наприклад, у Канаді, у Відділах Молодих Українських Націоналістів при УНО» [9, с. 10–12].

Автор зазначає, що українські емігранти третьої хвилі здебільшого є доволі заможними людьми, але уникають благодійницької допомоги націоналістичним організаціям українців у США. Новоприбула молодь швидко (через 2–3 роки) акліматизувалася та асимілювалася з місцевим населенням і запозичила погані звички американців, з чим намагався всіяко боротися український Пласт. Почастішали випадки, коли діти вчорашніх «скитальців» ігнорували рідну мову і в родині починали спілкуватися винятково англійською. За словами С. Куропася, лише 20 % новоприбулих – це таки справді політичні емігранти, що знали, чого прагнуть, а решта 80 % – це просто толерантні люди, але не достойні носити звання «політичного емігранта». Ще одна риса, якою характеризує С. Куропась емігрантів третьої хвилі, – це надмірна партійність. І це справді так [9, с. 10–12].

На 1951 р. в еміграції офіційно діяло лише п'ять партій: Українська партія соціалістів (УПС), Українська революційно-демократична партія (УРДП), Український національно-державний союз (УНДС), Союз земель соборної України (СЗСУ), Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та Організація українських націоналістів (ОУН) [22, с. 19–23].

Найбільшу частку емігрантів другої хвилі становили вояки Української армії. Ю. Артюшенко в публікації «Українська політична еміграція й американський політичний світ» (чиказький часопис «Самостійна Україна») наголошує на тому, що для кожної західної держави українська політична еміграція як незалежний політичний чинник не є ворогом, а фактичним союзником даної держави, її приятелем, що шукає шляхів до успішної кооперації. Він вважає, що ліквідація української політичної еміграції, як незалежного політичного чинника в деяких західних державах (Німеччина, Велика Британія, Франція, Австрія, Італія та ін.), була прерогативою тільки більшовиків, але не самих держав. Спільною об'єднаною рисою всіх українських емігрантів, безсумнівно, були й залишаються духовні традиції, моральні цінності та національна культура українського народу. Усе це дає змогу успішно обмінюватися культурними скарбами з представниками інших держав в еміграції [1, с. 17–18].

Емігрантам третьої хвилі у США передалося американське прагнення до свободи. В. Шелест закликає українців за кордоном бути амбасадорами свого народу, адже голосів співвітчизників, що залишилися в УРСР, нечутно за стінами тоталітарної держави. Історично так склалося, що від активності еміграції залежали результати національно-визвольної боротьби різних народів. А позаяк українська еміграція займала високий рівень не лише за чисельністю, але і за якістю (у її рядах були науковці, політики, стратеги, мистці, публіцисти, не бракувало людей зі знаннями іноземних мов і тонкощів дипломатії) то, на думку В. Шелеста, потрібно було «тільки організованої зосередженості, почуття обов'язку державника, такту й доброї волі» [26, с. 20–21].

Серед «американських» емігрантів з України побутували різні думки стосовно новоприбулих співвітчизників після 1946 року. Хтось захищав українських емігрантів, а хтось відверто глузував з них. У критичній статті «Наші повоєнні земляки –

самокритика» (часопис «Оборона») читаємо: «Тихше! Потиху говоріть і не товчітьсь по хаті! Лежить тяжко хвора наша політична еміграція. Та, що приїхала по війні і всім казала, що вона політична. Така приїхала видзигорна, з фіглями, та вже вся знемогла, колективно [...]. Пишуть, що велика більшість тої політичної еміграції цілком “змінила настрої” і зробилася пасивна, апатична, байдужа, не ідейна і не патріотична. Рідко ходить на академії і емігрантська газета “ледве-ледве найде читача”. Пишуть, що “еміграційна маса” цілком “збайдужніла до нашої визвольної боротьби” і “втікає від активної політики”, а то й “відчужується від українського життя взагалі”. Та ще зробилася дуже скупа і не хоче давати грошей на народні цілі» [15, с. 12–14].

І справді, серед емігрантів третьої хвилі було чимало спекулянтів, колаборантів, наживників та вислужників. Значна частина таких утікачів була вихідцями з Галичини та керувалася суто прагматичними мотивами. Їх важко назвати політичними емігрантами. Пізніше ці колишні громадяни підпольської України ставали національними дезертирами.

Мешкаючи подалі від співвітчизників, «нові американці» прагнули відцуратися від національної належності, не посилаючи дітей до українських шкіл, не даючи їм українських імен та віддаючи заміж за чужоземців, ігноруючи українські магазини та культурні заходи [15, с. 12–14].

Були й такі представники другої хвилі еміграції, що захищали повоєнних новоприбулих, уважаючи, що в нових українських емігрантів багато запалу, бажання допомогти в національно-громадській праці американським українцям і долучитися до визволення української землі від більшовицької окупації. В. Шемердяк у публікації «Нова українська еміграція в Америці» досить позитивно характеризує емігрантів третьої хвилі: «...нова українська еміграція неподатна на залицяння московських сватів будь-якої краски, тобто не має тяготіння до москвофільства ні старшої дати, білої краски, ні сучасної червоної. Вона в цілому національно свідомо, і її

національні почування та патріотизм розпечені до білого» [27, с. 14–15].

Найтяжче жилося емігрантам третьої хвилі в Західній Європі. Багато публікацій, що були написані в німецьких Потсдамі, Мюнхені, Берхтесгадені, свідчать про невідомість, побоювання щодо відсутності гарних перспектив на майбутнє, які панували серед наших співвітчизників-емігрантів у перші роки після Другої світової війни.

Наведемо деякі статистичні дані. На 1949 рік в Австрії та Німеччині було зареєстровано близько 80 000 тис. українських емігрантів. Перед початком переселенської акції їх чисельність становила 120 000. Близько 40 000 вдалося успішно переселити за сприятливих для українців умов. Найбільше переселенців прийняла Велика Британія [18, с. 21].

За іншими даними, на 1947 рік у Німеччині перебувало близько 150 000 тис. українців, що відмовилися від репатріації і стали бездержавними особами без ближчого урядового окреслення їх політично-правового становища. Питання «азилу» (заст. «притулку») емігрантів було однаково невтішним і для таборових емігрантів, і для не-репатріантів. Міжнародна організація у справах біженців ІРО була налаштована на розміщення емігрантів (не-репатріантів) поза Німеччиною. Однак така політика означала б не лише їхнє переселення, але й організацію фахово-професійного добору й перевишколу та врахування працездатності поодиноких категорій емігрантів (інвалідів, літніх людей та ін.). Своєю чергою це становило проблему для тих тисяч літніх емігрантів-ДР, що не були затребуваними як робоча сила на ринку праці через вік і стан здоров'я.

Для старшої вікової категорії емігрантів були два альтернативні шляхи: або репатріація, або перехід на власне утримання. Поряд із цими проблемами українці третьої хвилі еміграції в Німеччині переживали також культурний занепад. Центральні органи у справах правопорядку й публічної моралі просто ігнорували безпрецедентні плюн-

дрування загальнолюдських цінностей. Так, д-р М. М. з табору в Берхтесгадені в статті «За внутрішній лад еміграції» (місячник культури і суспільного життя «Орлик») згадує: «Недостаток безкомпромісової і ясної лінії наших провідних центрів в справах правопорядку і публічної моралі, а інколи й поблажливості до порушників, уможливають далі бешкети і крадіжки в таборах, напади на українські установи, публічне побиття громадських діячів, прилюдне спалення українських часописів, організоване биття шиб у співмешканців табору, п'ястуківі сутички з приводу барв національного прапору і т. д.» [7, с. 26–29].

Порівняно з українськими емігрантами третьої хвилі у США, українці в Німеччині тяжіли до науки. Так, наприкінці 1945 року загальна кількість студентів і абітурієнтів становила 3200 осіб. На початок 1949 року кількість українських випускників, у тому числі докторантів, становила 691 особу, а на кінець 1949 року – 900 осіб. Літом 1950 року їх було понад тисячу. Значна кількість із них припадала на «абсольвентів» («випускників») українських вишів. Лише в Українському вільному університеті (Мюнхен, Німеччина) і Українському технічно-господарському інституті (м. Подебради, Чехословаччина) здобуло в той час вищу освіту понад 600 осіб. Найпопулярнішим напрямом була медицина (279 осіб – 43,5%), гуманітарні науки об'єднали лише 214 осіб (32,5%), технічні науки – 143 (21%), а мистецтво 22 (3%) [23, с. 50–51].

Перед українськими емігрантами третьої хвилі в Західній Європі гостро поставало питання пошуку праці та всі аспекти, пов'язані з цим. Так, наприклад, у Бельгії українські шахтарі могли працювати за контрактом лише два роки. Після закінчення контракту було два шляхи: продовжити його, водночас ризикуючи власним здоров'ям на важкій небезпечній роботі у шахті, або ж шукати іншої роботи. Проте як нині, так і після завершення Другої світової війни емігранти могли отримати дозвіл

лише на ті види роботи, де не потрібно було кваліфікації: «Тільки в таких галузях промисловости, де помітний брак бельгійської робочої сили. А де бракує рук до праці тоді, коли є місцеві безробітні? Там, де для місцевих робота занадто важка. Отже, в шахтах у першу чергу» [19, с. 17–18].

Значною мірою таким умовам праці «сприяла» відсутність повноцінної профспілкової підтримки серед українських емігрантів. У виданні закордонних частин ОУН зазначається: «Завданням українського робітництва на чужині є звернути увагу робітництва Заходу, що ми не “клясовий ворог робочого клясу”, але якраз цей робочий кляс, який не забув і не забуває боротьби за соціальні права працюючих. Для цього ж саме ми й організуємо профсоюзи. [...] А українському робітництву треба вийти на міжнародню арену» [20, с. 10].

Не меншою мірою працевлаштування українських емігрантів у Західній Європі ускладнювалося ще й соціальним самовизначенням кожного з них. Тривалий час перебуваючи в хаосі зруйнованих і розірваних родин, кількарічного перебування на каторжній примусовій праці в Німеччині чи СРСР або вимушеного безділля в DP-таборах, дезорієнтовані політичні біженці обирали напрямок праці і промислу спонтанно, нехтуючи власними інтересами, професійною підготовкою та вподобаннями на шкоду собі й спільноті. Отож, ОУН ставила перед собою такі завдання: «Завдання нашої соціальної політики на чужині можна окреслити коротко так – забезпечити, наскільки це в наших силах, сталі соціальні позиції (становище) кожній нашій людині на чужині і найдовше зберігти нашу еміграцію як національну спільноту, свідому свого “роду і племені...”. Питання свідомого і послідовного скерування напрямку й характеру праці кожного емігранта є одним з вирішальних і найважливіших соціальної політики на еміграції» [14, с. 1–3].

Ті емігранти, які, перебуваючи в таборах DP, все ж таки не занедбували праці, якою володіли фахово, з погляду матеріального

забезпечення мали сподіватися самі на себе. Яскравим прикладом слугують художники-мистці з табору в Берхтесгадені, котрі жартували, що стимулом для творчої праці є злидні. Хоча б мінімальне фінансове забезпечення для творчого ремесла вимагало інвестувати всі сили на тяжку фізичну працю. У журналі таборового життя «Орлик» Е. Козак описує, у яких умовах творили українські художники: «Наші мистці пробивалися крізь життя дуже скупими матеріальними засобами з виконання дрібних замовлень, що їх добували тільки з праці, яка дуже часто спричинювалася до розтрачування таланту. Виробився в нашій громаді навіть дуже специфічний, але й дуже фальшивий погляд, що мистці творять тільки тоді, коли... бідують» [8, с. 8–10].

Висновки. Підсумовуючи результати нашого дослідження, зазначимо, що фонди ВЗУ ІК НБУВ є багатим джерелом для дослідників української еміграції.

Опрацювавши знайдені в зарубіжній періодиці публікації, ми змогли здійснити порівняльний аналіз фактичного матеріалу про умови праці та життя українських емігрантів третьої хвилі в країнах Західної Європи (Німеччина, Австрія, Бельгія) та США і Канаді. Це дало можливість виявити характерні ознаки, що відрізняли між собою другу і третю хвилі української еміграції. До таких ознак належать насамперед освіта (емігранти другої хвилі здобували освіту в екзилі; емігранти третьої хвилі навчалися у вищих Радянської України); політичні інтереси (емігранти другої хвилі отримали патріотичне виховання й характеризувалися ліберально-демократичними поглядами; емігранти третьої хвилі – поліпартійні, часто комуністично заангажовані або навпаки – залякані радянським тоталітарним режимом, намагалися повністю асимілюватися з населенням держав, що надали їм притулок); соборність (емігранти другої хвилі були соборними у своїх соціально-культурних та політичних інтересах, діяли консолідовано; емігранти третьої хвилі через географічну неоднорідність їхнього походження («західняки» і «східняки») мали взаємні розбіжності в релігійних

та політичних переконаннях, що спричинило деструктивні процеси в локаціях їхнього життя в екзилі).

Сегментування явища третьої хвилі еміграції за географічною ознакою на заокеанську і західноєвропейську, дозволило визначити пріоритетні напрямки роботи цих держав у наданні підтримки українським політичним біженцям після 1946 року. Отже, можемо стверджувати, що найприхильнішою щодо українських емігрантів була політика Канади. Питаннями розселення емігрантів та юридично-економічного супроводу займалися такі урядові організації: «Департамент міністерства громадянства і імміграції», «Державний уряд праці», а також групи «охотників» (заможних емігрантів першої і другої хвилі) та церковні організації. Як уже зазначалося, за даними Федерального бюро статистики в Оттаві, на 1952 рік українці становили 2,82 % всього населення Канади, що на 0,16 % більше, порівняно з 1941 роком.

Своєю чергою в Західній Європі становище емігрантів було ускладнене такими чинниками:

– неможливість працевлаштуватися на кваліфіковану роботу через віковий ценз і відсутність необхідної підготовки та соціальної підтримки;

– політична, соціальна і професійна дезорієнтованість;

– відсутність належної профспілкової підтримки в питаннях працевлаштування, професійної орієнтації та захисту праці;

– духовна, культурна, політична, національна розрізненість, роздрібненість українських емігрантів, наслідком якої ставало загальне ослаблення українських сил за кордоном, чим намагалися скористатися в диверсійних цілях російські націоналістичні опозиціонери;

– недостатня профілактична робота провідних центрів української еміграції третьої хвилі у справах правопорядку й публічної моралі;

– неналежне висвітлення проблем української еміграції третьої хвилі на міжнародній арені, що суттєво ускладнювалося ще й «чорним» PR з боку російських симпатиків.

Додаток

Бібліографія з теми третьої хвилі еміграції. Ранжування виконано за хронологією випуску, із зазначенням шифру зберігання документа у фондах ВЗУ НБУВ.

1. [Ж УНД 613] Українець в Бельгії [тематична рубрика коротких заміток]. *Вісті українського допомогового комітету в Бельгії*. Брюссель, 1945. Ч. 1. С. 2.

2. [Ж УНД 543] Доки мовчати. *Життя в таборі*. Риміні, Італія, 1946. Ч. 22 (35). С. 7–8.

3. [Ж УНД 601] Суспільна творчість. *Батьківщина : український тижневик*. Італія, 1946. Ч. 37 (51). С. 1.

4. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] Козак Е. В обороні мистецтва. *Орлик : журнал таборного життя*. Берхтесгаден, 1946. Ч. 4. С. 8–10.

5. [Ж УНД 376] З української преси : на своєму місці. *Нові дні : тижневик*. Зальцбург, 1947. Ч. 37 (115). С. 2.

6. [Ж УНД 376] СССР і переселені в Австрії. *Нові дні : тижневик*. Зальцбург, 1947. Ч. 39 (117). С. 2.

7. [Ж УНД 376] Еміграційні справи: Англія. *Нові дні : тижневик*. Зальцбург, 1947. Ч. 39 (117). С. 4.

8. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] За внутрішній лад еміграції / д-р М. М. Орлик : *місячник культури і суспільного життя*. Берхтесгаден, 1947. Ч. 10. С. 26–29.

9. [Ж УНД 347] Миколин Г. Російська еміграція й українська проблема : допис зо скитальщини. *Самостійна Україна : орган державницької думки = Independent Ukraine*. Виніпег, Шикаго. 1948. Ч. 7. С. 12–13.

10. [Ж УНД 347] Шемердяк В. Нова українська еміграція в Америці. *Самостійна Україна : орган державницької думки = Independent Ukraine*. Виннипег, Шикаго. 1948. Ч. 7. С. 14–15.
11. [Ж УНД 347] Лашенко Г. Чужинці і Ми: Лист з Європи. *Самостійна Україна : орган державницької думки = Independent Ukraine*. Виннипег, Шикаго, 1948. Ч. 7. С. 16–17.
12. [Ж УНД 347] Шелест В. За стабілізацію української зовнішньої політики. *Самостійна Україна : орган державницької думки = Independent Ukraine*. Виннипег, Шикаго. 1949. Ч. 5 (16). С. 20–21.
13. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] Права вільної людини нашим бельгійським шахтарям. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*. 1949. Ч. 3. С. 17–18.
14. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] Права вільної людини нашим бельгійським шахтарям. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*. 1949. Ч. 6. С. 10.
15. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] Наша робітнича політика на еміграції. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*, 1949. Ч. 10. С. 1–3.
16. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] Поляки занепокоєні діяльністю української еміграції. *Сурма: видання закордонних частин Організації українських націоналістів*. 1949. Ч. 10. С. 21.
17. [Ж УНД 347] Артюшенко Ю. Українська політична еміграція й американський політичний світ. *Самостійна Україна : Орган державницької думки = Independent Ukraine*. 1950. Ч. 12 (35). С. 17–18.
18. [заг. фонд періодики ВЗУ НБУВ] Українське студентство в Німеччині. В. Г. Фенікс : *журнал молодих*. Видає ГУСМ ім. М. Міхновського. Мюнхен ; Фрібург. 1951. Ч. 1. С. 50–51.
19. [Ж УНД 360] Болючі теми: Україна і еміграція [замітка]. *Вільне слово : орган Української соціалістичної партії = Das Frie Wort*. Аусбург, Німеччина, 1951. Ч. 4. С. 8.
20. [Ж УНД 376] Сивенко Б. До проблеми нашого політичного життя на еміграції. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1951. Ч. 14. С. 19–23.
21. [Ж УНД 376] Маріні Л. Еміграційні типи. Дама невизраза у всіх відношеннях. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1951. Ч. 19. С. 28–29.
22. [Ж УНД 376] Українці в Канаді. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1952. Ч. 31. С. 24.
23. [Ж УНД 904] Українська еміграція між двома світовими війнами. *Збірник Українського національно-державного союзу (УНДС) : до п'ятої річниці заснування організації*. Накладом Президії ЦК УНДС, 1952. С. 7–9.
24. [Ж УНД 347] Куропась С. Нові думки про нову українську еміграцію. *Самостійна Україна : орган державницької думки = Independent Ukraine*. 1952. Ч. 9 (56). С. 10–12.
25. [Ж УНД 376] Які маєте пляни відносно Вашого нового життя в Канаді? [Рекламне оголошення]. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1953. Ч. 37. С. 33
26. [Ж УНД 376] Новоприбулі! Ці услуги для вас [рекламне оголошення]. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1953. Ч. 38. С. 33.
27. [Ж УНД 530] Лисогорський І. З українського життя. *Мета : орган Української національно-державницької думки = Das Ziel*. 1953. Ч. 3/4. С. 28–30.
28. [Ж УНД 346] Наші повоєнні земляки – самокритика. *Оборона = Oborona*. Видає Організація оборони України : Ньюарк, Н. Дж. 1955. Ч. 11. С. 12–14.
29. [Ж УНД 530] Проблеми нової і старої еміграції [...]. *Мета : орган Української національно-державницької думки = Das Ziel*. 1955. Ч. 7 (11). С. 2–4.
30. [Ж УНД 344] Феденко П. Стара і нова еміграція. *Наше слово : український демократичний часопис*. 1955. Ч. 24–25. С. 2–4.
31. [Ж УНД 346] Новий Емігрант. Ще про еміграцію і про українську справу. *Оборона = Oborona*. Видає Організація оборони України : Ньюарк, Н. Дж. 1955. Ч. 5. С. 12–13.

32. [Ж УНД 895] Небезпека порожнечі [проблемна стаття]. *Бюлетень об'єднання українців у Австрії* = *Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Зальцбург, Австрія, 1956. Ч. 4. С. 3–4.

33. [Ж УНД 895] Головінський П. Більше уваги молоді! *Бюлетень об'єднання українців у Австрії* = *Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Зальцбург, Австрія, 1956. Ч. 4. С. 27–29.

34. [Ж УНД 895] Короткі відомості про стан українських громад (зібрані за вересень – жовтень) / В. Нога, У. Г. Брегенц, А. Новаківський, У. Г. Фельдкірхен, У. Г. Шпіттал та ін. *Бюлетень об'єднання українців у Австрії* = *Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Зальцбург, Австрія, 1956. Ч. 4. С. 20–24.

35. [Ж УНД 895] Хто їде з Австрії на «Родіну»? *Бюлетень об'єднання українців у Австрії* = *Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Зальцбург, Австрія, 1956. Ч. 4. С. 38–29.

Список використаних джерел

1. Артюшенко Ю. Українська політична еміграція й американський політичний світ. *Самостійна Україна : орган державницької думки* = *Independent Ukraine*. 1950. Ч. 12 (35). С. 17–18.
2. Болючі теми : Україна і еміграція [замітка]. *Вільне слово : орган Української соціалістичної партії* = *Das Freie Wort*. Аусбург, Німеччина, 1951. Ч. 4. С. 8.
3. Головінський П. Більше уваги молоді! *Бюлетень об'єднання українців у Австрії* = *Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Зальцбург, Австрія, 1956. Ч. 4. С. 27–29.
4. Доки мовчати. *Життя в таборі*. Риміні, Італія. 1946. Ч. 22 (35). С. 7–8.
5. Еміграційні справи : Англія. *Нові дні : тижневик*. Зальцбург, 1947. Ч. 39 (117). С. 4.
6. З української преси: на своєму місці. *Нові дні : тижневик*. Зальцбург, 1947. Ч. 37 (115). С. 2.
7. За внутрішній лад еміграції / д-р М. М. Орлик : місячник культури і суспільного життя. Берхтесгаден, 1947. Ч. 10. С. 26–29.
8. Козак Е. В обороні мистецтва. *Орлик : журнал таборного життя*. Берхтесгаден, 1946. Ч. 4. С. 8–10.
9. Куропась С. Нові думки про нову українську еміграцію. *Самостійна Україна : орган державницької думки* = *Independent Ukraine*. 1952. Ч. 9 (56). С. 10–12.
10. Лащенко Г. Чужинці і Ми. Лист з Європи. *Самостійна Україна : орган державницької думки* = *Independent Ukraine*. Вінніпег ; Чикаго, 1948. Ч. 7. С. 16–17.
11. Лисогорський І. З українського життя. *Мета : орган Української національно-державницької думки* = *Das Ziel*. 1953. Ч. 3/4. С. 28–30.
12. ССРСР і переселені в Австрії. *Нові дні : тижневик*. Зальцбург, 1947. Ч. 39 (117). С. 2.
13. Миколин Г. Російська еміграція й українська проблема : допис зо скитальщини. *Самостійна Україна : орган державницької думки* = *Independent Ukraine*. Вінніпег ; Чикаго, 1948. Ч. 7. С. 12–13.
14. Наша робітничка політика на еміграції. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*. 1949. Ч. 10. С. 1–3.
15. Наші повоєнні земляки – самокритика. *Оборона* = *Oborona*. Видає Організація оборони України : Нью-арк, Н. Дж., 1955. Ч. 11. С. 12–14.
16. Небезпека порожнечі [проблемна стаття]. *Бюлетень об'єднання українців у Австрії* = *Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Зальцбург, Австрія, 1956. Ч. 4. С. 3–4.
17. Новоприбулі! Ці услуги для вас [рекламне оголошення]. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1953. Ч. 38. С. 33.
18. Поляки занепокоєні діяльністю української еміграції. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*. 1949. Ч. 10. С. 21.
19. Права вільної людини нашим бельгійським шахтарям. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*. 1949. Ч. 3. С. 17–18.
20. Права вільної людини нашим бельгійським шахтарям. *Сурма : видання закордонних частин Організації українських націоналістів*, 1949. Ч. 6. С. 10.
21. Проблеми нової і старої еміграції [...]. *Мета : орган Української національно-державницької думки* = *Das Ziel*. 1955. Ч. 7 (11). С. 2–4.
22. Сивенко Б. До проблеми нашого політичного життя на еміграції. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1951. Ч. 14. С. 19–23.
23. Українське студентство в Німеччині. В. Г. Фенікс : *журнал молодих*. Видає ТУСМ ім. М. Міхновського. Мюнхен ; Фрібург, 1951. Ч. 1. С. 50–51.
24. Українці в Канаді. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1952. Ч. 31. С. 24.
25. Феденко П. Стара і нова еміграція. *Наше слово : український демократичний часопис*. 1955. Ч. 24/25. С. 2–4.

26. Шелест В. За стабілізацію української зовнішньої політики. *Самостійна Україна : орган державницької думки = Independent Ukraine*. Вінніпег ; Чикаго. 1949. Ч. 5 (16). С. 20–21.

27. Шемердяк В. Нова українська еміграція в Америці. *Самостійна Україна : орган державницької дум-*

ки = Independent Ukraine. Вінніпег ; Чикаго, 1948. Ч. 7. С. 14–15.

28. Які маєте пляни відносно Вашого нового життя в Канаді? Ви можете одержати поміч [рекламне оголошення]. *Нові дні : універсальний ілюстрований місячник*. 1953. Ч. 37. С. 33.

References

1. ARTIUSHENKO YU. (1950) Ukrainian Political Emigration and American Political World. *Samostiyna Ukrayina: Body of Statehood Thought = Independent Ukraine*, no. 12 (35), pp. 17–18.

2. (1951) Painful Topics: Ukraine and Emigration [Paragraph] *Vilne Slovo: Body of Ukrainian Socialist Party = Das Frie Wort*. Augsburg, Germany. no. 4, pp. 8.

3. HOLOVINSKYI P. (1956) More Attention to Young People! *Bulletin of Ukrainians Consolidation in Austria = Bulletin, Non-Periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Salzburg, Austria, no. 4, pp. 27–29.

4. (1946) How Long Will We be Silent? *Life in Camp*. Rimini, Italy, no. 22 (35), pp. 7-8.

5. (1947) Emigratory Affairs: England. *New Days: Weekly*. Salzburg, no. 39 (117), pp. 4.

6. (1947) From Ukrainian Press: on Its Own Place. *New Days: Weekly*. Salzburg, no. 37 (115), pp. 2.

7. Dr. M. M. (1947) For the Inner Order of Emigration. *Orlyk: Monthly of Culture and Social Life*. Berchtesgaden, no. 10, pp. 26–29.

8. KOZAK E. (1946) In Art Defense. *Orlyk: Journal of Camp Life*. Berchtesgaden, no. 4, pp. 8-10.

9. KUROPAS' S. (1952) New Thoughts on New Ukrainian Emigration. *Samostiyna Ukrayina: Body of Statehood Thought = Independent Ukraine*, no. 9 (56), pp. 10–12.

10. LASHCHENKO H. (1948) Foreigners and We: A Letter from Europe. *Samostiyna Ukrayina: Body of Statehood Thought = Independent Ukraine*. Winnipeg, Shykago, no. 7, pp. 16–17.

11. LYSOHORSKYI I. (1953) From Ukrainian Life. *Meta: Body of Ukrainian National-Statehood Thought = Das Ziel*, no. 3/4, pp. 28–30.

12. (1947) USSR and Resettled in Austria. *New Days: Weekly*. Salzburg, no. 39 (117), pp. 2.

13. MYKOLYN H. (1948) Russian Emigration and Ukrainian Problem: **Paragraph** from Wandering. *Samostiyna Ukrayina: Body of Statehood Thought = Independent Ukraine*. Winnipeg, Shykago, no. 7, pp. 12-13.

14. (1949) Our Working Policy in Emigration. *Surma: Edition of Foreign Parts of Ukrainian Nationalists Organization*, no. 10, pp. 1–3.

15. (1955) Our Post-War Fellow Countrymen: Self-Criticism. *Oborona = Oborona*. Published by the

Organization of Ukraine Defence: Newark, N. J., no. 11, pp. 12–14.

16. (1956) Danger of Emptiness [Problematic Article]. *Bulletin of Consolidation of Ukrainians in Austria = Bulletin, non-periodical of the Association of Ukrainians in Austria*. Salzburg, Austria, no. 4, pp. 3–4.

17. (1953) Newcomers! These Services are for You [Advertisement]. *New Days: Universal Illustrated Monthly*, no. 38, pp. 33.

18. (1949) Poles are Anxious about the Activities of Ukrainian Emigration. *Surma: Edition of Foreign Parts of Ukrainian Nationalists Organization*, no. 10, pp. 21.

19. (1949) The Rights of a Free Person to Our Belgian Miners. *Surma: Edition of Foreign Parts of Ukrainian Nationalists Organization*, no. 3, pp. 17–18.

20. (1949) The Rights of a Free Person to Our Belgian Miners. *Surma: Edition of Foreign Parts of Ukrainian Nationalists Organization*, no. 6, pp. 10.

21. (1955) Problems of New and Old Emigrations [...]. *Meta: Body of Ukrainian National-Statehood Thought = Das Ziel*, no. 7 (11), pp. 2–4.

22. SYVENKO B. (1951) To the Problem of Our Political Life in Emigration. *New Days: Universal Illustrated Monthly*, no. 14, pp. 19–23.

23. V. H. (1951) Ukrainian Students in Germany. *Feniks: Journal of Youth*. Published by M. Mikhnovskiy TUSM. Munich-Fribourg, no. 1, pp. 50–51.

24. (1952) Ukrainians in Canada. *New Days: Universal Illustrated Monthly*, no. 31, pp. 24.

25. FEDENKO P. (1955) Old and New Emigrations. *Nashe Slovo: Ukrainian Democratic Periodical*, no. 24/25, pp. 2–4.

26. SHELEST V. (1949) For the Stabilization of Ukrainian Foreign Policy. *Samostiyna Ukrayina: Body of Statehood Thought = Independent Ukraine*. Winnipeg, Shykago, no. 5 (16), pp. 20–21.

27. SHEMERDIAK V. (1948) New Ukrainian Emigration in America. *Samostiyna Ukrayina: Body of Statehood Thought = Independent Ukraine*. Winnipeg, Shykago, no. 7, pp. 14–15.

28. (1953) What are Your Plans Concerning Your New Life in Canada? You May Get Help [Advertisement]. *New Days: Universal Illustrated Monthly*, no. 37, pp. 33.